

'שאלת האנוסים' על פי מסכת פורטוגאלית מראשית המאה הי"ז

Author(s): ראובן פיינגולד

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. ט (תשמ"ט), נד, חוברת ד, pp. 379-400

Published by: [Historical Society of Israel](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70035802>

Accessed: 04/12/2011 12:09

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

‘שאלת האנוסים’ על פי מסכת פורטוגאלית מראשית המאה הי"ז*

מאת ראובן פיינגולד

א. המסכת ומחברה

שאלת הנוצרים החדשים הטרידה את החברה הפורטוגאלית במשך למעלה משלוש מאות שנה (1497–1821). בשנת 1497 נאנסו היהודים בפורטוגאל להמיר את דתם, וכך נוצרה לפתע (להבדיל מספרד) ‘שאלת האנוסים’. הבעיה היתה קשה, ונעשו ניסיונות רבים להביא לפיתרון, בדרכים שונות זו מזו. בפולמוס השתתפו חוגים מאורגנים ואישים בודדים: משוררים, סופרים, כרוניקאים, נוסעים, מלכים וחצרנים, אינקוויזיטורים, מדינאים, כמרים-דרשנים ונזירים. רבים מהם העלו על הכתב את התנצחויותיהם עם האנוסים. השקפות העולם והתפיסות החברתיות העולות מן הכתובים מעידות על כך שהבעיה היהודית בפורטוגאל היתה במוקד ההתעניינות הציבורית.¹

במאמר זה ברצוני להציג מסכת פורטוגאלית מראשית המאה הי"ז, המציעה קשת רחבה של פתרונות לשאלת האנוסים. אחדים מהם הועלו בין השנים 1601–1610, בהתכנסויותיה של מועצת המלכות בעיר וליאדוליד.² חיבור זה יכול לסייע לניתוח המציאות הסבוכה שבה היתה נתונה החברה האנוסית בספרד, לאחר איחודה עם פורטוגאל בשנת 1580.

החיבור הפורטוגאלי נושא את הכותרת: ‘מסכת על האמצעים (או: הדרכים) שהוצעו לנצרות הקאתולית לפיתרון הבעיה היהודית במלכות פורטוגאל’.³ אורך המסכת הוא 24

• אני מודה לפרופ' ח' ביינארט ולפרופ' י' קפלן, אשר קראו את הגרסה הראשונה של המאמר ותרמו לשכלולו. תודתי נתונה ל'קרן הזיכרון לתרבות יהודית', אשר סייעה לי במהלך העבודה. במאמר אשתמש במונחים ‘נוצרים חדשים’ ו‘אנוסים’, כדי להצביע על אותו חיבור יהודי-פורטוגאלי שהנצרות נכפתה עליו אחרי שנת 1497. מקובל להשתמש בצמד מונחים זה ללא הבחנה, אם כי ניתן להבחין ביניהם. עיין: י' קפלן, ‘בעיית האנוסים והנוצרים החדשים’ במחקר ההיסטורי של הדור האחרון, עיונים בהיסטוריוגרפיה, בעריכת משה צימרמן, מנחם שטרן ויוסף שלמון, ירושלים תשמ"ח, עמ' 117–144, והערה 2.

1 אני מתכוון להרחיב בנושא זה בעבודת הדוקטורט שלי: ‘הפולמוס ב"שאלת הנוצרים החדשים" בחברה הפורטוגאלית: 1497–1640', בהדרכת פרופ' ח' ביינארט.

2 הפרוטוקולים שהוגשו למועצת המלכות ולמועצת האינקוויזיציה נידונו במאמרו של ח' ביינארט, ‘יצאות אנוסים מחצי האי האיברי במאות הט"ו–י"ז’, ספר זכרון לש"א נכון, ירושלים תשל"ח, עמ' 63–106 (= הגירה והתיישבות בישראל ובעמים, בעריכת א' שנאן, ירושלים תשמ"ב, עמ' 155–197).

3 עותק יחיד נמצא בספריית אוניברסיטת קואימברה. שם החיבור במקור הפורטוגאלי: *Tratado sobre os varios meynos que se offerrecerão a sua Magestade Cathólica para remedio do Judaismo neste Reyno de Portugal* (להלן: מסכת).

עמודים מודפסים. בשער מצויר סמל של משפחת ההגמון הראשי של אזור אלגארווס (Algarves), פרנאן מארטינש מאשקרניאש (Fernão Martins Mascarenhas). הדעת נותנת שהמסכת היא פרי עטו של ההגמון הפורטוגאלי, אם כי אין לכך ראיה מוחלטת.⁴ היצירה הוזכרה מספר פעמים על ידי היסטוריונים ואספנים, ולא כולם ייחסו אותה למאשקרניאש.⁵ על סמך החומר שנכתב על אודות המסכת קשה להכריע מי חיברו. להלן ננסה לבחון זאת גם מתוך החיבור עצמו.

מקריאה ראשונית במסכת עולה, שהמחבר מתאר עובדות וארועים הקשורים לחיי האנוסים. הוא הכיר היטב את אורחות חייהם של האנוסים, והוא מגלה בקיאות במנהגיהם. זאת ועוד, היצירה גדושה רמזים עוקצניים על יהדותם של האנוסים ועל דבקותם בקיום מצוות. בדרך זו הצליח לשלב את המידע על האנוסים בדעותיו האישיות, כל זאת על רקע הבנה של המציאות החברתית בארצו בראשית המאה הי"ז. על פי עובדות אלה, ייתכן שהמחבר הוא אכן ההגמון מאשקרניאש, שמתוקף תפקידו כאיש כנסייה וכאינקוויזיטור ראשי הכיר את היהודים האנוסים ואף היה בעל מעורבות חברתית גדולה. אך מכלל השערה לא יצאנו.

המסכת מוקדשת לטיפול בדרכים השונות שבהן ניתן לפתור את שאלת האנוסים,⁶ דרכים המוכרות לנו כאמור מדיוני מועצת המלכות בווליאדוליד. האם המחבר, שאנו משערים שהיה מאשקרניאש, נטל חלק בדיונים הללו? ואם אכן כך היה – מה היתה עמדתו בנושאים השונים שהועלו בדיונים? הידיעות על חייו של מאשקרניאש אינן מאפשרות להשיב על השאלות הללו. אין בידינו אף לא מסמך אחד המעיד על נסיעתו לספרד כנציג לוזיטאני לכינוס בווליאדוליד. ידוע עליו אך זאת, שבשנת 1594 התמנה להגמון באזור אלגארווס, ובשנת 1608 סייע לישועים בהקמת בית ספר לכמרים ביישוב Vila Nova de Portimão, השוכן בדרום פורטוגאל. לתפקיד אינקוויזיטור ראשי הוא נבחר ביולי 1616, וכיהן בתפקיד זה עד ימיו האחרונים.⁷

- 4 מידות הסמל: 4.7×6.2 סנטימטר, ומסביבו מופיע הקיצור הבא (בצורת עיגול): EPISC. ALG. FERDINANDUS. MIZ. MASC. בשער הוזכר פסוק מספר דניאל (ט ה), המשמש למטרות אפולוגטיות. והרי לשון הפסוק בפורטוגאלית: 'Nos pecamos cometemos a iniquidade procedemos impiamente, apostatamos e afastamo-nos dos teus preceitos e das tuas leis'. עיין: E. L. Carballosa, *Daniel y el Reino Mesianico*, Barcelona 1979, pp. 194–195.
- 5 עיין: D. Barbosa Machado, *Bibliotheca Lusitana Histórica Crítica e Chronológica na qual se comprehende a notícia dos authores portuguezes e das obras que compuserão desde o tempo da promulgação da Ley de Graça até o tempo prezente*, I–IV, Lisboa 1741–1759; II, pp. 34–36, esp. p. 36. השווה: Inocencio F. da Silva, *Diccionario Bibliographico Português*, I–XXII, Lisboa 1858–1923; II, pp. 275–276.
- 6 ההיסטוריוגרפיה הלוזיטאנית כמעט שלא עסקה בעשרות החיבורים שהוקדשו לשאלת האנוסים בפורטוגאל ובנושאים יהודיים אחרים. ראוי לציין, שחלק גדול מהחומר הנוצרי מצוי בכתבי יד, וכל הפרשה מחכה עדיין לבחינה מקפת.
- 7 פרנאן מארטינש מאשקרניאש נולד בשנת 1548 בעיירה Montemor o Novo, שהיתה מאוכלסת בצפיפות על ידי אנוסים. אביו השתייך למשפחה מיוחסת המקורבת למלך. בימי נעוריו למד

ב. ‘שאלת האנוסים’ והבטיה העיקריים

קודם שניגש לפיתרונות של הבעיה בכללותה, נבחן כמה מן הקשיים החברתיים שיצרו האנוסים בפורטוגאל, כפי שעולים מן המסכת. מחבר המסכת התייחס לבעיות השונות ואף הציע להן פתרונות משלו. המגע היומיומי בין אנוסים לנוצרים יצר נקודות מגע וחיכוך רבות, כגון: (א) ההבחנה בין ‘נוצרים חדשים’ לבין ‘נוצרים ממוצא גמור’; (ב) נישואי תערובת; (ג) מדיניות הפרדת השכונות; (ד) תפיסת מישורות ציבוריות ודתיות.⁸

(א) ההבחנה בין ‘נוצרים חדשים’ ל‘נוצרים ותיקים’ בחברה הביאה לאי־שוויון מוחלט בין שתי הקבוצות. לכן מציע המחבר להתייחס אל כל הנוצרים באמות מידה זהות. לדעתו ביטול ההבחנה יסייע בפיתרון בעיית האנוסים. זאת ועוד, ההבחנה היתה תמיד תופעה שלילית, שעוררה שנאה וקנאה, וכתוצאה מהמתיחות החברתית נאלצו ‘הנוצרים החדשים’ להתאחד כנגד ‘הנוצרים הוותיקים’.⁹ מן המסכת עולה, שההיבדלות של הנוצרים מן האנוסים נשאה אופי חברתי־דתי, ובאה לידי ביטוי הלכה למעשה בנישול האנוסים מן המישורות בשרות הציבורי.¹⁰

(ב) ההבחנה בין נוצרים לאנוסים הפכה את נישואי התערובת לתופעה שכיחה בפורטוגאל. מחבר המסכת מודע למציאות שנוצרה במדינתו, ומרחיב את הדיבור על הבעיות שנתעוררו כתוצאה מ‘קשרי חיתון’ אלה. הוא מצדיק את האיסור שחל על נוצרי לשאת אשה מזרע האנוסים, או את האיסור שחל על האנוסים לשאת אשה נוצרייה, אך לדעתו אין הדבר מועיל בהכרח לחברה (não tem conveniencia). האיסור על נישואי תערובת יכול להועיל רק אם ימנע את חדירתו של האנוס אל חיק המשפחה הנוצרית. אולם, מכיוון שלא כך הם פני הדברים, יש לקחת בחשבון שהבלטת־יתר של הניגודים בין ‘נוצרי חדש’ ל‘נוצרי ממוצא גמור’ עתידה להחריף את השנאה בין הצדדים ולהקצינה.¹¹

באיבורה, אך את השכלתו האוניברסיטאית השלים בקואימברה, ושם קיבל את התואר דוקטור לתאולוגיה. כעבור זמן־מה נבחר לרקטור האוניברסיטה (15.5.1585), וכיהן בתפקיד זה שמונה שנים רצופות. מאשקרניאש מת בליסבון ב־20 בינואר 1628. בית הדפוס של פדרו קרייזובק (Pedro Craesbeeck) נטל על עצמו את הדפסת ספריו: הראשון, *De Auxiliis*, בשנת 1605; והשני, *Index Auctorum Damnatae Memoriae*, בשנת 1624. עיין: *Grande Enciclopédia Portuguesa e Brasileira*, I–XL, Lisboa 1935; XVI, pp. 497–498.

8 לפי המחבר, אלה הם הנושאים שדורשים טיפול קל יחסית. שלושת הנושאים הראשונים, ‘חד עם ‘מחילה וכפרת עוונות’, נכללים תחת הכותרת: ‘הדרכים הקלות’ לפיתרון שאלת האנוסים. עיין במסכת, עמ’ 2–7, וכן בנספח שבסוף המאמר.

9 עיין: מסכת, עמ’ 33–34: ‘Esta divisão tras odio et emulação et vem a entre sy... parar por remate em os homens da nação se unirão mais cõtra os christãos velhos’. בקטע זה מוסיף המחבר עובדה חשובה: מדינות אשר לא הבחינו בין ‘נוצרים ממוצא נוצרי גמור’ לבין ‘נוצרים חדשים’ – לא נתקלו בבעיות של אנוסים בקרב צאצאיהם.

10 עיין לעיל, דיון בתפיסת המישורות על ידי האנוסים ועמדתו של מחבר המסכת בעניין זה.

11 ראה: מסכת, עמ’ 35–36. נישואי התערובת בפורטוגאל טרם נחקרו ביסודיות, אף שהנושא חשוב

בפועל, היו בפורטוגאל נישואי תערובת רבים. בהרבה מקרים היה הבעל כופר ולצדו אשה נוצרית, אך היו גם מקרים הפוכים. לדעת מחבר המסכת, אלה ואלה מתנהגים כיהודים.¹² הוא מעלה אפוא את השאלה: מה צריך להיות אופיו של החינוך שיינתן לבניהם של זוגות מעורבים? תשובתו היא חד־משמעית: 'ניסיון [העבר] מלמד, שבנים הנולדים לזוג שכזה נוטים, מבחינה דתית, לצד של ההורה האנוס, ותמונה זו חוזרת על עצמה יום יום'.¹³ הוא מדגיש במיוחד, ש'נישואין אלה, המאפשרים חדירה חופשית אל חיקן של משפחות מיוחסות, מוליכים להתפוררותה של אצולת המלכות'.¹⁴

(ג) נוצרים ויהודים חיו בצוותא בערי פורטוגאל עד שנותיה האחרונות של המאה הט"ו. היהודים התרכזו בדרך כלל בשכונותיהם המיוחדות (ז'ודיאריה).¹⁵ השמד של שנת 1497 זעזע את אושיות החברה היהודית וגרם לפיזור ברחבי המדינה. אולם עד מהרה החלו האנוסים להתגורר בשכונות נפרדות. לא היתה זו מדיניות רשמית, שכן המדיניות של הפרדת שכונות, שננקטה בספרד במאה הט"ו,¹⁶ לא זכתה בפורטוגאל לאותה מידה של הצלחה. מחבר המסכת שוקל אם מדיניות זו של הפרדת שכונות המגורים של הציבור היהודי היתה רצויה. כמו בתחומים אחרים, כגון מחילה (ראה להלן), הפרדה ונישואי תערובת, אף כאן הוא מסיק, שמדיניות זו אינה יכולה למנוע את התפשטותה של היהדות, והיא גם לא תכריא את החברה הלויטאנית מהנגע האנוסי. הוא משווה את המצב בפורטוגאל למצב בשאר ארצות אירופה, וקובע ששם המצב שונה בתכלית: הם גרים בנפרד, הוענק להם חופש ביטוי, ואף מותר להם לחיות באמונתם ועל פי מנהגיהם.¹⁷ שלא כמו בערי אירופה הנוצרית, ההפרדה המתבצעת בפורטוגאל נוקשה, ונועדה להציב תִּיץ

מרכזי. דברים ראשונים אפשר למצוא אצל: E. Cunha de Azevedo, *Sentenças da Inquisição de Coimbra relativas a Metrópole de Braga: 1567–1587*, Porto 1982, prólogo, pp. xiv, 459–460 (Doc. 634: Sentença de Violante Alvares)

12 עיין: מסכת, עמ' א6–ב6.

13 עיין: שם, עמ' ב6: 'Porque a experiencia tem mostrado que os filhos nascidos de semelhantes matrimonios (mistos) inclinão a parte dos pays christãos novos e seguem sua crença...'

14 הביטוי שהמחבר השתמש בו הוא: 'se menoscar a nobreza antiga deste Reyno'. ראה במסכת, עמ' ב6.

15 התארגנותן של הקהילות היהודיות בפורטוגאל ערב השמד של 1497 נידונה בהרחבה בספרה של ההיסטוריונית מאריה ז'וסה פימנטה פירו. ראה: M. J. Pimenta Ferro Tavares, *Os Judeus em Portugal no século XV*, Universidade Nova de Lisboa, I, Lisboa 1982, p. 107 passim. ראה גם: F. F. Portugal, *O Problema Judaico no Reinado de D. Manuel*, Braga 1975, pp. 5–23 (separata)

16 בעניין זה ראה: ח' ביינארט, 'מגורי היהודים בספרד במאה הט"ו וגזירת ההפרדה', ציון, נא (תשמ"ו), עמ' 61–85.

17 בעל המסכת מביא דוגמה לסובלנות ולחופש הביטוי את ערי איטליה, כגון: רומא, פירארה, פיזה, ועוד. עיין: מסכת, עמ' א7.

בין 'נוצרים רעים' (אנוסים מקיימי מצוות היהדות) לבין 'נוצרים טובים'. שכן, השלטונות תלו תקוות בכך ש'הנוצרים הטובים' לא יגורו יחד עם 'הנוצרים הרעים'. אלה האחרונים עלולים לגרור את 'הנוצרים הטובים' לאמונתם ה'קלוקלת' ולחילול הסקרמנטים.¹⁸ לדעתו עדיף שלא ליצור הפרדה, הואיל והיא תגביר את הבעיה ותחזק את השפעתם של הגורמים השליליים על הנוצרים החפצים בנצרות באמת ובתמים.

(ד) חל איסור על יהודים לתפוס משרות ציבוריות. איסור זה ידוע עוד מן החקיקה הקאנונית.¹⁹ לאנוסים שנחשבו נוצרים נאמנים הותר הדבר. מחבר המסכת מתייחס לכך, וטוען שרוב האנוסים הם יהודים, שהוכרחו בכוח להמיר את דתם לנצרות, והם נוהגים עדיין לשמור על יהדותם בסתר. אם כן, קבלת 'נוצרים חדשים' למשרות ציבוריות פרושה קבלת יהודים למשרות אלה, והדבר סותר את מדיניות השלטון. מטבע הדברים, מצב כזה יצר מתח בין האנוסים לבין הנוצרים שבאו עמם במגע. אך מצבם של אנוסים שתפסו משרות כנסייתיות היה עדין יותר. כידוע, הדבר נאסר על האנוסים, אולם למעשה הסתבר, שהמנזרים הפכו למקומות השקטים והבטוחים ביותר לקיום מצוות. 'נוצרים חדשים' פורטוגאליים רבים, שהושפעו מאחייהם הספרדים, ניסו להתקבל למנזרים, כאשר לא נבדק מוצאם או כשהצליחו להתגבר על תנאי הכניסה למנזר. היתה זו דרך נוספת לשוב אל דת אבותיהם. חדירת האנוסים למנזרים עוררה בציבור הנוצרי זעם רב, כיוון שהאנוסים תפסו משרות מרכזיות, והדבר אפשר חילול הסקרמנטים, אי-סדרים בפולחן ושיבוש התפילות. לשון אחר, פעילותם של האנוסים הרסה מבנים את מבנה הנצרות. מובן שמחברנו התנגד לכך והוקיע מצב זה.²⁰

המחבר מתייחס לנושא המשרות במקום נוסף בחיבורו – בדיון על מקומה של האינקוויזיציה בפיתרון 'בעיית האנוסים'. הוא מביע שם את דעתו, שקבלת אנוסים

18 ראה: שם, עמ' 47-7.

19 שם, עמ' 4. המחקר על הפולמוס שהתנהל בפורטוגאל בנושא תפיסת משרות ציבוריות חדש יחסית בהשוואה לספרד. להמחשת התמונה ראה בתקנות: *Sentencia Estatuto de Pero Sarmiento*, אשר נכתבו ב-5 ביוני 1449. שם נאמר: 'orden y mando que ningún confeso del linaje de los judíos no pudiese haber o tener ningún oficio ni beneficio ... los pribamos e declaramos ser e mandamos que sean privados de qualesquier oficios e beneficios que han habido e tienen...'. E. Benito Ruano, *Los Orígenes del Problema Converso*, ראה: Barcelona 1976, pp. 86, 90

20 ראה: מסכת, עמ' 4. על חדירת אנוסים לתוך המסדרים עיין למשל: H. Beinart, 'The Judaizing Movement in the Order of San Jerónimo in Castile', *Scripta Hierosolymitana*, VII (1961), pp. 167-192; A. A. Sicoff, 'Clandestine Judaism in the Hieronymite Monastery of Nuestra Señora de Guadalupe', *Studies in Honour of M. J. Bernadette*, J. Gonçalves Salvador, *Cristãos Novos*, והשווה: New York 1965, pp. 89-125, passim; *Jesuitas e Inquisição*, São Paulo 1969, pp. 1-56, esp. 7-24. חומר מעניין על יחסם של האנוסים לנצרות מצוי ב'ספרי ההלשנות של האינקוויזיציה', מן המאות הט"ז-הי"ז. ראה: ר' פיינגולד, 'אורח החיים היהודי של אנוסי ליסבון ב'ספרי ההלשנות' של האינקוויזיציה, דברי הקונגרס העולמי העשירי למדעי היהדות, ירושלים תשמ"ט [כדפוס].

למישרות ציבוריות וכנסייתיות תהא בלתי אפשרית, אם היא תתבסס על 'תקנות טוהר הדם' או 'תקנות המוצא'. אלה חוקים גזעניים, ששימשו לראשונה את האינקוויזיציה הספרדית, ואומצו מאוחר יותר על ידי המוסד הלויטאני. לפי חוקים אלה, 'נוצרי טהור' הוא כל אדם אשר מארבעת צדדיו (dos quatro lados) הוא נושא דם נוצרי ואין בקרבו 'דם מזוהם' (sanguine infesto), המקלקל את מוצאו.²¹ בכך ניתן להציב סייגים לתופעת היקלטותם של היהודים במישרות השונות, כחלק מן הפיתרונות לסדר חברתי חדש, שיפתור גם את בעיית 'הנוצרים החדשים' (ראה להלן).

ג. הפיתרונות ל'שאלת האנוסים'

עד כה בחנו ארבעה הבטים של 'שאלת האנוסים' בפורטוגאל, והבאנו את דעתו של מחבר המסכת על כל אחד מהם. ניגש עתה לפיתרונות השונים לבעיה בכללותה.

מחילה וכפרת עוונות: אחת הדרכים לפיתרון 'בעיית האנוסים' היא מחילה כללית לכל האנוסים, על חטאיהם באניסותם. שכן, ברגע שמוחלים ליהודי שנטבל על עוונותיו, הרי הוא כנוצרי לכל דבר. הכתר רצה להעניק חנינות תמורת כסף, מכיוון שהוא ראה בכך דרך לקבלת כספים. ב־4 באפריל 1601 פורסם הסכם בין הכתר לבין ה'מורשים' (procuradores) מטעם אנוסי פורטוגאל, על מתן התרי יציאה מפורטוגאל ל'נוצרים החדשים' החיים במדינה. בעקבות זאת פנו אנוסים רבים אל פיליפ השלישי מלך ספרד, במהלך שנת 1602, ביקשו מחילה וכפרת עוונות, והביעו את נכונותם לשלם סכומי כסף גדולים בעד התרי יציאה.²² הסיבות שהניעו את הכתר לפעול לחנינה כללית היו ארבע:

- (א) אנוסים רבים יצאו מן המדינה על משפחותיהם ורכושם.
- (ב) החשש שתוך זמן קצר לא יישארו עוד אנוסים בפורטוגאל. הדבר יחליש את המדינה ויסייע לאויביה, הואיל והאנוסים ידועים בכישרונותיהם ובחריצותם.²³

21 הביבליוגרפיה בנושא 'טוהר הדם' בחצי האי האיברי ענפה. ראה: A. A. Sicoff, *Les controverses des status de 'Pureté de Sang' en Espagne du XVe au XVIIe siècle*, Paris 1960, pp. 270–290; A. Domínguez Ortiz, 'Trabajos recientes sobre los judeo-cristianos de España', *Miscellánea de Estudios Árabes y Hebraicos*, X (1961), pp. 99–102; H. Méchoulán, *Le Sang de l'autre ou l'honneur de Dieu*, Paris 1981; idem, 'Nouveaux éléments dans la controverse des status de pureté de sang en Espagne au XVIIe siècle', *Studia Rosenthaliana*, X (1976), pp. 142–150. על 'תקנות טוהר הדם' בפורטוגאל ובברזיל עייין: M. L. Tucci Carneiro, 'Preconceito Racial no Brasil Colonia', *Editora Brasileira*, São Paulo 1983, pp. 43 ff.

22 ראה: ביינארט, יציאת אנוסים (לעיל, הערה 2), עמ' 73, על הדרכים שנועדו לזרז את יציאתם של אנוסי פורטוגאל מהמלוכה. המסמך המקורי, שנתפרסם ב־31 ביולי 1601, מצוי בספרד: Registro de Estado, Legajo 2638, fol. 34 (בינארט, שם, עמ' 73, הערה 17).

23 לנקודה זו אתייחס להלן.

(ג) השפעתם לרעה של האנוסים על בני עמים אחרים, שהצטרפו לא מכבר לנצרות במושבות הלויטאניות, כגון בהודו ובסביבתה.

(ד) בעזובם את פורטוגאל יאבדו האנוסים כל דרך ותקווה לתשועת נפשם.²⁴

המשא־ומתן על התרי היציאה התנהל בין הכתר לאנוסים, ועורר את חשדנותם של אנשי הכנסייה, ובראש וראשונה של אנשי מוסד האינקוויזיציה. מדיניותו זו של הכתר לא עלתה בקנה אחד עם עמדתם, והם רצו שהאנוסים יישארו בפורטוגאל ויחונכו כנוצרים נאמנים תחת עינם הפקוחה של האינקוויזטורים. כדי לא לפגוע בסמכות הכנסייה המקומית, ניסה הכתר הספרדי להשיג חנינה כללית (perdão geral) לאנוסים ישירות מן האפיפיור קלמנס השמיני. בדיון שהתקיים במועצת המלכות בנושא כפרת העוונות לא הגיעו המשתתפים להסכמה. הכתר נאלץ להרגיע את נציג האפיפיור ולהבטיח שלא ייהנו מן המחילה ‘נוצרים חדשים’ שכבר נידונו על ידי האינקוויזיציה ופסק דינם הוצא אל הפועל. כמו כן לא ייהנו מן המחילה אותם אנוסים שעברו עבירות חדשות לאחר מתן המחילה. אנוסים שאינם כלולים בתנאים אלה יוכלו לזכות במישרות ובתוארי כבוד (títulos de honra), על אף התנגדותם של הנוצרים ממוצא גמור להקלות אלה.

המשא־ומתן בין הכתר לאפיפיורות על מחילה לאנוסים נמשך, ולאחר ויכוחים ממושכים, שאין כאן המקום לפרטם, נשלח שליח מטעם הכתר לרומא לקדם את מתן המחילה. העיכובים היו רבים, ובראשית שנת 1605 הושגה החנינה הנכספת. התוצאות של פרסום המחילה ברבים היו מרחיקות לכת; בעיר סביליה הופסק ‘אוטו־די־פי’ שהיה בעיצומו, ואנוסים פורטוגאליים רבים ניצלו.²⁵ כמו כן הביאה המחילה לפתיחת נמלי היציאה בפני אנוסים שרצו לעזוב את ספרד, ואף גרמה למדינה לפתוח את שעריה לאנשים נוספים שנרדפו על ידי האינקוויזיציה.

כיצד נתפסה המחילה בחיבור שלנו? לפיתרון בעיית האנוסים בדרך של מתן מחילה כללית נתייחד מקום מרכזי במסכת. מחילה כללית שימשה בידי הנצרות מכשיר כדי ‘לחנך’ ו‘לתקן’ את ‘הנוצרים החדשים’. עם הקמתה של האינקוויזיציה, בשנת 1536, החלו להתפרסם בפורטוגאל (ביוזמתם של האפיפיורים) מחילות כלליות. הן נועדו לכפר על האנוסים מעוונם ומחטאיהם בצעדיהם הראשונים כנוצרים, ובעיקר להעלים עין מ’נוצרים חדשים’ המקיימים עדיין את מצוות תורת משה.²⁶

מחברנו הטיל ספק ביחס להשלכותיה של המחילה על ‘הנוצרים החדשים’. הוא טען,

24 הדברים מכוונים במפורש לשיבתם של אנוסים לויטאנים ליהדות, הן בפורטוגאל והן מחוצה לה.

25 להערכתו של ח’ ביינארט, מספר האנוסים הפורטוגאליים והנידונים גם יחד, שישבו בספרד ושוחררו בעקבות המחילה, מגיע לארבע־מאות ועשרה אסירים. ראה: ביינארט, ‘יציאת אנוסים (לעיל, הערה 2), עמ’ 77.

26 בפורטוגאל פורסמו עד שנת 1605 ארבע מחילות כלליות. עיין: Arquivo Nacional da Torre do Tombo (ANTT), No. 180, 1–40, p. 133; ANTT, No. 3503, XV, 16–18, pp. 19–21; J. Mendes: ספרות מודרנית על פרסום המחילות ראה: ANTT, No. 226, II, 2–28, pp. 234–235 dos Remedios, ‘Os Judeus e os Perdões Gerais’, *Biblos*, I, 1 (1925), pp. 631–655; idem, ‘Finta para o Pagamento do Perdão’, *ibid.*, I, 2 (1926), pp. 317–373.

שהמחילה אינה מסייעת לאנוסים לכבד את הנצרות ולחזור אליה. הוא קבע באופן נחרץ, שהמחילה לא מסוגלת לעקור את אשמתו של האנוס ואת שורשו החולני, וגם לא מצליחה לטהר את האנוס מעבירותיו. החנינות שניתנו בעבר מלמדות, לדבריו, שאין דרך לבלום את דבקתם של 'הנוצרים החדשים' ביהדות; נהפוך הוא, הן הגבירו את רצונם להתייחד. המחילות הרבות לא הועילו כלל למטרותיה של הנצרות בפורטוגאל.²⁷ מחילה הביאה עמה גם הענקה של התרי יציאה לאנוסי פורטוגאל, והתרים אלה שיבשו את מהלך החיים התקין במדינה. הכתר והאפיפיורות התלבטו רבות אם להעניק את המחילות, אך כעבור שנים אחדות הוחלט להעניקן לאנוסים, והדבר החיש בצורה משמעותית את יציאתם מפורטוגאל, יחד עם אחיהם הספרדים. תהליך זה הביא ליצירתן של קהילות פורטוגאליות מחוץ למדינה על ידי האנוסים.

יציאה או גרושים? במועצת המלכות שהתכנסה בווליאדוליד התנהל דיון ממושך בשאלה: האם עדיף לאפשר לאנוסים לצאת מפורטוגאל, או שמא כדאי יותר להחזיקם במדינה יחד עם בני משפחותיהם ורכושם? הכול הסכימו, שהאנוסים משפיעים לרעה על מאמינים שנצטרפו זה עתה לדת הקאתולית. בדיוני וליאדוליד הועלו דעות שונות ומגוונות לגבי יציאת אנוסים מספרד. דרך משל, הקומנדאדור די לאון טען, שיכל שיפחת מספרם של אנשים אלה [האנוסים] כן ייטב.²⁸ לבד מן ההבט הכלכלי, קרי הנזק שנגרם למדינה כתוצאה מיציאתם של האנוסים, עמדה ברקע הדיון העובדה, שאנוסים רבים 'יוצאים מן המלכות ושבים ליהדות'.²⁹ כללו של דבר, האנוסים הערימו קשיים, בפורטוגאל גופה ומחוצה לה. מכיוון ששבו לדת אבותם כל אימת שיכולים היו לעשות זאת. ב-26 בינואר 1609 הוחלט בווליאדוליד על הקמת ועדה מיוחדת, שמטרתה להכריע בנוגע ליציאתם של אנוסי פורטוגאל. חברי הוועדה נמנו עם 'מועצת המצפון והמסדרים'. אחת ממסקנותיה היתה, שהמלך דום סבשטיאן (1557-1578) הוא האחראי הישיר לעזיבתם של אנוסים רבים. עוד נאמר במסקנות הוועדה, שאנוסים רבים ניצלו לרעה התרי יציאה ושבו ליהדותם. בחוות הדעת השנייה שהגישה הוועדה, ב-13 ביוני 1609, נאמר:

אם יש ביניהם, בין האנוסים היוצאים, מי שמנצל את יציאתו לרעה ומתייחד, אין להאשים בכך את המלך; הקולר תלוי על צווארם שלהם עצמם, והם הם המפסידים. אך לפי שנתרבו

27 עיין: מסכת, עמ' 32-3א: 'Este meyo deve ser excluydo, de maneira que não falle mais nelle... porque o perdão serve de escusar o castigo et não serve de atalhar a culpa... porque a experiência tem nostrado, que se não tirou nenhū proveito de todos os perdões passados... pois são muito mas os [christãos novos] q̄ saem comprehendidos em judaismo'

28 ראה: ביינארט, יציאת אנוסים (לעיל, הערה 2), עמ' 79, ושם הערה 34: '...porque entiende que quanto menos hubiere desta gente sera lo mejor'

29 כאן הכוונה לצו המלכותי של המלך דום סבשטיאן, מיום 21 במאי 1577, שבאמצעותו ביטל את האיסור על יציאת אנוסים מפורטוגאל. לצעד זה נודעה משמעות כלכלית מובהקת.

האנוסים שיצאו מן המלכות לשם התייחדות, והם דבקים ביהדותם בחופש ובגלוי, יותר משעשו זאת בהיותם במלכות זו [בספרד], לכן יש הטוענים, שעל המלך לבטל את ההתרחקות שניתן להם [בשנת 1605]. על זאת יש להשיב, שאכן כך היה הדבר בעבר, ואלה שיצאו חששו ממאסר האינקוויזיציה ומהחרמת רכושם. ואף כך עתה – כל מי שיוצא מן המלכות עושה זאת בשל כוונתו להתייחד. החובה הראשונה המוטלת על השליטים היא להגן על נתיניהם, ומוטב אפוא שהללו ייצאו, כדי שניתן הגנה לנתינים הטובים.³⁰

באופן כללי ניתן לומר, שהכתר הספרדי ואנשי האצולה (האחראים על קבלת ההחלטות) לא עודדו יציאה של אנוסים. הדבר בא לידי ביטוי בדין-וחשבון שהוגש למועצת המדינה, וזה לשונו:

יציאתם [של האנוסים] גרמה נזק למסחר של המדינה. ההכנסה שהיתה לכתר מן המסחר נתקפחה, והאוצר הפסיד הרבה [ממה שהיה גובה] מגזרי הדין שנפסקו נגדם מדי שנה. היוצאים הביאו לשגשוגן של הפרובינציות המאוחדות, שאליהן עברו רובם עם עסקיהם ומלאכותיהם, וכך נגרם נזק על ידי הפרובינציות למדינות שמעבר לים.³¹

קו חריף הרבה יותר נוקט בנושא זה מחבר המסכת. הוא משתמש בביטויים חריפים כדי להביע את דעתו, שהאנוסים חייבים לעזוב את המדינה. הוא השתמש, דרך משל, במונחים ‘גרוש’ (expulsão) ו‘הגליה’ (desterro), המציינים פעולות המחייבות הפעלת כוח, מונחים שאין להם זכר בדיוני וליאדוליד. בפורטוגלים של מועצת המלכות בולטים מונחים מתונים ואף ‘עדינים’, כגון ‘יציאת אנוסים מן המלכות’ (salirse de aquel Reyno), ‘עזיבת המלכות’ (abandonar o Reyno), וכיוצא באלה. מה הסיבה להבדלים בגישות? ייתכן שהדבר נובע מכך שהדו”חות של הדיונים לא נועדו לצרכים תעמולתיים, ואילו המסכת נועדה ליצור אווירה אנטי-יהודית (או אנטי-אנוסית) מכוונת, ומניעה אפולוגטיים.³² לענייננו די אם נגיש, שהכתר לא היה מעוניין ביציאתם של ‘הנוצרים החדשים’ מן המדינה, ולאו דווקא בגלל הפסדים כספיים, פגיעה במסחר או פריחה של הפרובינציות המאוחדות. דומה שהעילה האמיתית לכך הם המגעים שהאנוסים היו יכולים לנהל עם מוסלמים באגן הים התיכון ועם עמים פגאניים בהודו ובמזרח, והללו יש בכוחם להשפיע לרעה על הנוצרים הפורטוגלים.³³

המשתתפים בפולמוס סביב ‘שאלת האנוסים’ השמיעו עמדות שונות, ולעתים אף

30 עיין: בינארט, יציאת אנוסים, שם, עמ’ 81–82.

31 שם, עמ’ 95 נספח 5, ובמיוחד עמ’ 78, הערה 32.

32 המסכת מתאפיינת בשימוש בביטויי גנאי כלפי ה‘נוצרים החדשים’, כגון: בוגדים/משקרים (א4), פגומים (ב5), בלתי מאמינים (ב5, א6, ב6), רשעים (ב15), מדבקים (א18), מטונפים (א18), פושעים (ב21).

33 ראה: א’ בשן (שטרנברג), ‘הקורסארים הברברים וקשריהם עם היהודים באגן המערבי של הים התיכון במאות הט”ז–הי”ח’, הים התיכון ומקומו בתולדות ישראל והעמים ובתרבותם, ירושלים תש”ל, עמ’ 86–99, ובמיוחד עמ’ 89 ואילך.

מנוגדות זו לזו. מצד אחד עמדו אלה שביקשו גרוש כללי של ה'נוצרים החדשים' (בעיקר מחוגי הכנסייה). מצד שני התייצב ציבור חילוני בעיקרו, שהתנגד לגרוש מטעמים שונים, וביניהם גם השיקול הכלכלי. הועלה אף הנזק הרוחני שייגרם לנצרות כתוצאה מיציאתם של האנוסים. בדו"חות של הדיונים נזכר, שמחובתו של המלך 'להגן על הדת הקათולית ולמנוע מאנשים שנטבלו את אובדן נשמותיהם. על כן אין להתיר להם לשוב ליהדותם ולהמשיך בה היכן שיחפצו'.³⁴ נטייתו של מחבר המסכת תואמת את דעתם של האחרונים. המחבר טוען, שאין שום אפשרות לבצע גרוש מוחלט, מאחר שחלפו מאה שנה ויותר מאז השמד של שנת 1497, והאנוסים נקלטו כמעט בכל משפחה בפורטוגאל. זאת ועוד, גרוש בממדים גדולים עלול להרחיק מן המדינה מספר רב של אנשים בעלי תפקידים חיוניים להגנה מפני כיבוש.³⁵ הגרוש יפגע במדינה, הן מבחינה פוליטית והן מבחינה מוסרית, ויביא להתרוקנותה מתושביה.³⁶ דעתו של מחבר המסכת מעלה סימני שאלה לגבי זהותו, שכן סביר להניח שאיש כנסייה כמאשקרניאש, שהיה מקורב לחוגי האינקוויזיציה, יצדד בגרוש האנוסים.

מחבר המסכת מבחין בין גרוש כללי של האנוסים לבין גרוש חלקי. הוא מסתייג כאמור מגרוש כללי ותחילה נוטה לצדד בגרוש חלקי. במה שונים הגרושים זה מזה? בגרוש חלקי חייבים לעזוב את פורטוגאל כל 'הנוצרים החדשים השלמים' (*christãos novos*) (inteiros), שלפי המניין של המחילה הכללית האחרונה, של שנת 1605, לא מנו יותר מששת אלפים משפחות בכל רחבי המלכות.³⁷ לדעת המחבר, גרוש מוגבל מועיל, משום שאין בו אלימות, והוא מסייע לטפל בשאר 'הנוצרים החדשים' (שאנם שלמים), המביעים הערצה וכבוד ליהדות.³⁸ אולם גם הגרוש החלקי אינו בר ביצוע לפי דעתו. אותן בעיות

34 'Está obligado a impedir a los que por el bautismo lo profesan que no pierdan sus almas quitándoles la ocasión de poderse bolber judíos y continuar su judayismo como lo aran .teniendo libertad para yrse donde quieren' (Registro de Estado, Legajo 2638, fol. 25)

עיין: בינארט, יציאת אנוסים (לעיל, הערה 2), עמ' 80, הערה 39.

35 עיין: מסכת, עמ' 8ב-9א. לדעת המחבר, אפילו בימי שלטונו של המלך דום סבאשטיאן (1557-1578), שבהם רבו אוכלוסי פורטוגאל, נזקקה המדינה לכוח אדם זר לניהול מלחמה באפריקה.

36 ראה: מסכת, עמ' 9א. הקטע תואם את הוראות הכתר לדוכס די סיסה אידי ואיינה (Duque de Sesa y de Vaena), לפנות לאפיפיור קלמנס השמיני לשם קבלת בריווי (Breve) למחילת האנוסים (וליאדוליד, 15 בספטמבר 1603). שם נאמר: 'van continuando [los cristianos nuevos] esta salida con tanta priesa y en tanto número que se teme que dentro de breves días se saldrán casi todos...'. ראה: בינארט, יציאת אנוסים (לעיל, הערה 2), עמ' 92, נספח 3.

37 ראה: מסכת, עמ' 12א. והשווה עם דבריו המאוחרים של הרופא הפורטוגאלי אנטוניו גונייס ריביירו סאנצ'ז: A. N. Ribeiro Sanches, *Christãos novos e cristãos velhos em Portugal*, ed. R. Rego, Porto 1973, pp. 7-29, esp. p. 37. 'נוצרים חדשים שלמים' הם נוצרים חדשים שבאמונתם קרובים יותר לעקרונות הנצרות, ושלא דבקו בהתמדה במצוות היהדות. הם נטמעו בחברה הנוצרית ביתר קלות.

38 ראה: מסכת, עמ' 12א.

שקיימות בגרוש כללי חוזרות ונשנות גם כאן, ו'אין ספק שגרוש מכל סוג שהוא יפגע גם ב'נוצרים חדשים' אמיתיים ונאמנים לנצרות'.³⁹

הגלייתם של אנוסי פורטוגאל מן המלכות ומתן אישור יציאה מן המדינה אינם נזכרים כלל בפרוטוקולים של מועצת המלכות בווליאדוליד. אולם חומר חשוב על כך מצוי בתזכיר, שהוגש למועצה בשנת 1621 או לאחר מכן.⁴⁰ לדעת מחבר התזכיר, מספרם של אנוסי פורטוגאל הוא עשרים אלף ראשי בתי-אב בקירוב. הוא מציע לכתר לגרש אנוסים אלה למושבות באפריקה, בגינאה ובקאפראריה.⁴¹ מה יכול היה הכתר להפיק מהעברתם של האנוסים למקומות רחוקים אלה? ראשית, הוא היה מרחיק אותם על ידי כך מערי פורטוגאל. שנית, ייתכן שיש כאן ניסיון מטעם השלטונות להשתמש בהם כאלמנט קולוניזטורי ומיישב. 'תוכנית קאפראריה' עולה בקנה אחד עם תוכניות אחרות שיזמה המלכות להעברת אוכלוסייה 'לא רצויה' למקומות יישוב רחוקים, כגון האי סן-תומה, הכף הירוק, קאסטרומאירים, הודו, ברזיל, ועוד.⁴²

המחבר רואה בהעברת האנוסים לקצוות תבל, או כלשונו 'הגליה למושבות', צעד אלטרנטיבי לגרוש. העברתם של 'נוצרים חדשים' תתבצע בהשגחתם של שליחי האינקוויזיציה, אם כי נטל ההוצאות יהיה על כתפיהם של האנוסים הגולים. בעלי גישה זו גרסו, מחד גיסא, שאפשר להתגבר על הסכנות והקשיים שמעמיד הגרוש, ומאידך גיסא, שניתן לטהר את המדינה מבלי לפגוע במשפחות נוצריות.⁴³ אולם, מחבר המסכת מתנגד בחריפות להעברה המונית למושבות, ונימוקיו הם שלושה:

39 ספק אם היו כלל נוצרים חדשים 'אמיתיים', כדברי המחבר, מפני שהלכה למעשה שמרו רובם על מנהגים יהודיים, מי יותר ומי פחות. עיין: מסכת, עמ' 112.

40 התזכיר נמצא במוזיאון הבריטי, באוסף אגרטון. ראה: British Museum, Ms. Eg. 344, fol. 77 ff. עיין: בינארט, יציאת אנוסים (לעיל, הערה 2), עמ' 83, הערה 50.

41 כידוע, גינאה היתה אחת הקולוניות הראשונות של הפורטוגאלים באפריקה (1434–1462), ופעל שם מיסיון בקרב תושבי המקום. קאפראריה (Cafraria או Caferria), השוכנת בכף הירוק, היתה אף היא קולוניה פורטוגאלית במאה הי"ז. מושבה זו היתה מאוכלסת בשבטים אינדיאנים שחורים, הידועים בשם Cafres או Cafires. כל שבט שכזה נשא את שמו של מנהיגו או של מייסד השושלת. ייתכן שהשם גזור מהעברית: 'כפר', 'כופר', 'כפירה'. מכאן צעד אחד בלבד להבנת הכינוי הנפוץ במקורות הנוצריים לשבעת היהודים שעמדו בניסיון השמד של שנת רנ"ז: 'Os Sete Cafres'. Contumazes' ראה: E. Lipiner, *Santa Inquisição: Terror e Linguagem*, Rio de Janeiro 1977, p. 48.

42 על כך עיין: Ch. R. Boxer, *The Portuguese Seaborne Empire 1415–1825*, New York 1969, passim.

43 עיין: מסכת, עמ' 112–113: 'O terceiro remedio he, mandar sua Magestade por toda a gête da nação Hebreia em colonias fora deste Reyno cõ presidios e inquisições alewantadas e sustentadas a côta dos christãos novos... desta maneira se evitarão todos os inconvenientes e razões q̃ no discurso acima [expulsão] se apontarão... por esta via fica o Reyno das portas a dêtro purificado et sê perigo se inficionarem mais as familias [christãos]'

- (א) ההחלטה להגלות (desterrar) כוללת בתוכה גם גרוש. אין לנקוט בצעד כזה אלא אם כן ייעשה מיון מדוקדק של האנוסים.
- (ב) בהגליה שכזאת יקחו עמם 'הנוצרים החדשים' רכוש ונכסים, ואין זה משנה אם יועברו בתור 'נוצרים במאסר'.
- (ג) ההחלטה תגרום לכך, שהאנוסים יהפכו תוך זמן קצר לאדוני המושבות, יחזיקו שטחי חקלאות ויצליחו לשחד את פקידות האינקוויזיציה, הזקוקה תמיד לסיוע כספי.⁴⁴
- הנוצרים האיבריים האמינו ככל הנראה שהאנוסים יתרמו לשגשוגן של הקולוניות, יביאו תועלת למלכות, ומעל לכול – בידודם בחברה נוצרית רחוקה יוביל בסופו של דבר לנאמנות לדת ישו.⁴⁵ הלואיטאנים תלו תקוות גדולות במימוש תוכניות של חינוך נוצרי לאנוסים, אם כי אט-אט נמוגו חלומותיהם, משנוכחו לדעת שתוכניות אלה לא ניתנות כלל ליישום בקרב הגטבליים החדשים.
- דיונו של מחבר המסכת בפרשת יציאתם של האנוסים מפורטוגאל לא תם בזאת, והוא עוסק בכך גם בדבריו על האינקוויזיציה (ראה להלן).

חרם חברתי: מאז ומתמיד היתה שאיפתם של הנוצרים בפורטוגאל להחרים (abater) בחרם חברתי-תרבותי את ציבור 'הנוצרים החדשים'. כוונתם היתה למנוע מן האנוס לעסוק בכל פעילות חברתית-חניוכית; דרך משל, ללמוד את השפה הלטינית, לעסוק במדעים, להורות, לעבוד בתחומי המשפט, הרפואה או המסחר, לעבוד בתור פקיד ציבורי, להתמחות אצל בעל תואר אקדמי, וכיוצא באלה. בנוסף לכך אסור היה לו לאנוס לעסוק בפעולות דת. על כן, אם במקרה הוא מכהן כבר בתפקיד מעין זה, יש להפסיק לאלתר את התקדמותו בסולם המישרות ואף להקטין את משכורתו למינימום האפשרי.⁴⁶ הוגי החרם סברו, שצעד כזה עשוי לזרז את 'הנוצרים החדשים' לעזוב את המדינה, מבלי שייאלצו להזדקק לגרוש. במקביל יגשר החרם על אי-השוויון המוחלט הקיים במקומות עבודה מסוימים, שבהם משתכרים האנוסים משכורות גבוהות.⁴⁷

מחבר המסכת שולל בכל תוקף את פיתרון החרם. ניסיון העבר הוכיח, לדבריו, שחרם אינו מסוגל לעקור את היהדות משורשיה. יישומו עשוי להתפרש אצל הנוצרים כסימן ל'קנאה חברתית'. יתר על כן, התועלת שבחרם מוטלת בספק, מאחר ש'[באותם ימים] חוק הטבע, האלוהי והאנושי, מעניש את האשמים במעשה שיש עליו הוכחה'.⁴⁸

44 עיין: מסכת, עמ' 13-113. פקידות האינקוויזיציה היתה מושחתת מאוד. ראה: A. J. Saraiva, *Inquisição e Cristãos Novos*, Porto 1969, pp. 254-255.

45 עיין: ביינארט, יציאת אנוסים (לעיל, הערה 2), עמ' 83 והערה 52.

46 עיין: מסכת, עמ' 14. עד כמה שידוע לי, לא נעשו מחקרים על ההפליה החברתית של ציבור האנוסים בפורטוגאל, והחומר על כך רב ביותר.

47 ראה: מסכת, עמ' 14.

48 שם, עמ' 15-114: 'Este meyo não se deve de admitir porque não acode directamente ao maior mal, que he o judaismo e apostasia pois he certo q nunca os christãos novos

האינקוויזיציה ופעולותיה: לדעת מחבר המסכת, פיתרון נוסף ל'שאלת הנוצרים החדשים' בפורטוגאל הוא קיום משפט אינקוויזיציה לאנוסים המלמדים יהדות, והענשתם בעונשים כבדים.⁴⁹ הוא ראה במלמדים מוקד של הפצת היהדות ושורש הרע וסבר שיש להענישם בחומרה יתרה. מדברים אלה ניתן ללמוד, שאנוסי פורטוגאל התארגנו ויצרו מסגרות להוראה וללימוד של המקורות היהודיים. כיצד הצליחו לעשות זאת? הקושי העיקרי היה להשיג ספרי קודש, שהחזקתם נאסרה לפי הוראות בתי הדין של האינקוויזיציה. הדעת נותנת, שניידותם של אנוסים רבים לצורך פרנסתם אפשרה להם להבריח ספרים מאירופה אל חצי האי האיברי. ידיעותיהם של האנוסים ניוזנו לא אחת מקריאה בוויכוחים נגד היהודים ובספרות האנטי-אנוסית, כמו גם בתרגומים לטיניים וספרדיים של חיבורים יהודיים.⁵⁰

האיסור להחזיק ספרי קודש הוכרז עוד בטרם הוקמה האינקוויזיציה בפורטוגאל בשנת 1536. כבר בימי השמד של שנת רנ"ז נלקחו כל הספרים על ידי השלטונות.⁵¹ מאז שומעים אנו על ניסיונות שונים לרכוש ספרים, בפורטוגאל גופה ובמושבותיה השונות, כגון באפריקה,⁵² בהודו ובברזיל.⁵³ פרשה מעניינת של מכירת ספרי קודש היתה בקוצ'ין שבהודו הפורטוגאלית.⁵⁴

judaizarão mais, q̄ quando estiverão em menor fortuna abatidos... porque se se uzar este meyo dasse fundamento a inveja... porque ainda que houvera alguma conveniencia para se dar esta ordē geral, nunca pode haver bastante fundamento nesta presumpção para os homens serem privados dos officios e benefícios que ja tem, sem se lhe provar a cada hũ delicto particular, pois todo o direito natural, divino et humano resiste a se dar pena em particular sem culpa provada...

עיי'ן: מסכת, עמ' 23א: 'O quinto meyo aprovado he, serem julgados e condenados por dogmatistas todos aquellos que forem convencidos de ensinarem judaismo a outros, ainda que sejam seus proprios filhos'

א' קפשאל, סדר אליהו זוטא, מהדורת א' שמואלביץ, מ' בניהו וש' סימונסון, ירושלים תשל"ו, א, עמ' 238; מ' בניהו, 'מקור על מגורשי ספרד ופורטוגאל וצאתם אחרי גזירת רס"ו לשאלוניקי', ספונות, יא (תשל"א-תשל"ח), עמ' רמד-רמה.

י"ח ירושלמי, 'אנוסים החוזרים ליהדות במאה הי"ז: השכלתם היהודית והכשרתם הנפשית', דברי הקונגרס העולמי החמישי למדעי היהדות (תשכ"ט), ב, ירושלים תשל"ב, עמ' 201-209; Y. H. Yerushalmi, 'The Re-education of Marranos in the Seventeenth Century', *The Third Annual Rabbi Louis Feinberg Memorial Lecture in Judaic Studies*, Cincinnati 1980, pp. 6-12, 15-16

ראה בכתביו של ניקולאס קליינארד, שחי בשנות הארבעים של המאה הט"ז בקרב יהודי מרוקו: M. Gonçalves Cerejeira, *O Renascimento em Portugal*, I, Coimbra 1974, pp. 143-150

עיי'ן למשל: A. Wiznitzer, 'A Biblia de Ferrara no Brasil', *Aonde Vamos?*, XII, No. 513: 16 de abril 1953), pp. 7, 18

הפרשה תוארה על ידי ליפנר. עיי'ן: E. Lipiner, *Gaspar da Gama: Um converso na frota de Cabral*, Rio de Janeiro 1987, pp. 193-202

ההוראות של בעל המסכת ביחס ל'מורים האנוסים' הן ברורות. כאשר מישו מגלה אנוס המלמד יהדות, הוא חייב להודיע על כך לאינקוויזיציה; אנשיה יעמידו את האנוס למשפט תוך פרק זמן קצר. המשפט יכול להתקיים רק בשיתוף פעולה בין המוסרים לאינקוויזיטורים, כאשר האחרונים חוקרים את רקעם של הלומדים והמלמדים כאחד ומסתייעים בכך במשפט. אמצעים אלה ננקטו, קובע המחבר, עקב התפשטותה של היהדות על ידי 'מורי האנוסים', ולאור הנזק הכבד שנגרם מכך הן לחברה והן למלכות.⁵⁵ הידיעות על מכירת ספרים ועל הוראת היהדות בתנאים קשים מלמדת על הסיכונים הרבים שנטלו על עצמם האנוסים כדי לשמור על יהדותם.

פיתרון משולב: פיתרון נוסף שמציע מחבר המסכת ל'שאלת הנוצרים החדשים' מבוסס על צרוף של 'מחילה כללית' ו'החזרה חשאית של האנוס אל חיק הכנסייה'. שילוב שכזה יכול להבטיח את ניצחונה של האינקוויזיציה במאבקה נגד האנוסים מחד גיסא, ולסייע לנוצרי החדש להתוודות מראש על מעשיו, מבלי שאנוסים אחרים יעידו נגדו קודם לכן, מאידך גיסא.⁵⁶

הפיתרון האינקוויזיטורי ל'שאלת האנוסים' קשור קשר הדוק ל'הגליות' (desterros) של אנוסים מן המדינה, נושא שהמחבר חזר והדגישו פעמים מספר.⁵⁷ הוא מציין שני סוגים של הגליות, ובשניהם תפקידה של האינקוויזיציה מרכזי ביותר: (א) הגליה של 'נוצרים חדשים' המשוכנעים ביהדותם;⁵⁸ (ב) הגליה של 'נוצרים חדשים' היוצאים ב'אוטר די-פי'.⁵⁹

הסוג הראשון של ההגליה נועד להרחיק מן המדינה את האנוסים הנתפסים בקיום תורת משה. המחבר קובע, שה'מתיידיים' (judaizantes) עלולים להדביק (contagiar) את שאר 'הנוצרים החדשים', שטרם השתכנעו בצדקת דרכם.⁶⁰ למחבר ברור, שהאנוסים המוחזרים אל חיק הכנסייה ימשיכו להתנהג כ'נוצרים למראית עין' (hereges ocultos) בלבד, כדי להינצל ממוות. זאת ועוד, מספר 'הנוצרים החדשים' הבורחים מן האינקוויזיציה ומגלים עצמם כיהודים הולך וגדל. אלה שנשארו בפורטוגאל מישכנו את בתי היוצאים, וכך הם חיים עם משפחותיהם בנוחות ובעושר. בעיני המדינה, הנזק שנגרם

55 עיין: מסכת, עמ' 23א. הביטוי ל'מורי האנוסים' הוא: 'mestres em judaismo'

56 עיין: מסכת, עמ' 18ב-19א. הביטוי 'החזרה חשאית של הנידון אל חיק הכנסייה' הוא: 'reconciliação secreta'. דרך זו נועדה לאנוסים המוכנים לגשת ולהתוודות בעצמם.

57 עיין לעיל, הערה 43.

58 ראה במסכת, עמ' 19ב: 'Desterrar para fora do Reyno, a terras sogeitas as Coroas de sua Magestade todos aquellos q forem convencidos de Judaismo...'

59 עיין מסכת, עמ' 21ב: 'Serem desterrados na mesma forma todos os christãos novos q sahirem non Autos [de fe] julgados por vehemente sospeitos na Fe'

60 הגליה זו נקבעה כבר בעבר, על ידי מלכים ואפיפיורים שפעלו רבות להגלייתם של המשוכנעים ביהדות. ראה: מסכת, עמ' 19ב-20ב.

על ידי 'הכופרים הסמויים' גדול פי כמה מן הנזק שנגרם על ידי 'הכופרים הגלויים'.⁶¹ הסוג השני של ההגליה נועד לטפל ב'נוצרים החדשים' אשר כבר נשפטו בעבר ונידונו בחומרא בטקסי ה'אוטו־די־פי' שערכה האינקוויזיציה בפורטוגאל.⁶² לדעת המחבר, נוקטת הכנסייה בדרך של רחמנות כלפי אלה המביעים חרטה על מעשיהם. דא־עקא שרבים מן האנוסים הנידונים בחומרא 'מתכחשים לאשמותיהם' (são negativos), ולכן אחת דינם לשרפה.⁶³

בדיקת טוהר הדם: האינקוויזיציה בפורטוגאל נדרשת לקבוע מי יזכה בפריבילגיות בחברה. מחבר המסכת מעלה גישה קיצונית ומחמירה: יזכו להטבות ולזכויות־יתר ה'נוצרים ממוצא גמור', אשר יוכיחו שלא התערבב במשפחתם דם יהודי מזה חמישה עד שבעה דורות. לאחר קיום תנאי זה יבדקו שליחי האינקוויזיציה כל מקרה לגופו, כדי להחליט מי יתקבל למישרה כנסייתית ומי יזכה בפריבילגיות מיוחדות.⁶⁴ המחבר מאמין, שרק על ידי אינקוויזיציה טובה ופעילה, המסוגלת לבצע החלטות הקבועות בחוק ולפקח עליהן, ניתן יהיה לכונן סדר חברתי נאות ולפתור את 'בעיית האנוסים'.⁶⁵

ד. סיכום

הרחבנו את היריעה על חיבור קטן בכמותו העוסק ב'בעיית האנוסים בפורטוגאל' בראשית המאה הי"ז. במסכת קצרה זו הובאו באופן שיטתי דעות ופיתרונות של הוגים שונים לבעיה, ולא רק דעתו של המחבר. המסכת בנויה בקפדנות ובסדר מופתי (ראה בנספח), אף שלעיתים יש בה סתירות פנימיות וחזרות על אותו עניין במקומות שונים. המסכת משלבת תוכן היסטורי־פילוסופי עם הסברים תאולוגיים; היא משלימה את התמונה המתקבלת מדינוי מועצת המלכות בווליאדוליד (1602–1610) על הפיתרונות ל'בעיית האנוסים', ומאפשרת לבחון את הנושא מזווית ראייה נוספת. דרך משל, בדיונים

61 הקטע שלפנינו מצביע על מידה גדולה יותר של שנאה כלפי 'הכופרים הסמויים' (hereges dissimulados) מאשר כלפי 'הכופרים הגלויים' (hereges descubertos), המפגינים בפומבי את דבקותם במצוות היהדות. עיין: מסכת, עמ' 220–221ב.

62 עיין: מסכת, עמ' 221. במקורות מכונה נוצרי חדש שנידון בחומרא: 'christão novo julgado por vehemente', והוא מופיע באופן מודגש ברשימות נידוני ה'אוטו־די־פי' של האינקוויזיציה. ראה למשל: Autos de Fe, Inquisição de Portugal – 1684–1765, Biblioteca Nacional do Rio de Janeiro. רשימות אלה מצויות גם בספרייה הלאומית בליסבון.

63 ראה: מסכת, עמ' 222: 'Nam ha fundamento para reparar no rigor deste meyo, porque... todos estes homens q̃ saẽ nos cadafalsos julgados por vehemente[s] sospeitoso[s], são negativos...'.

64 עיין: מסכת, עמ' 24א, והשווה עם מסמך נדיר מ־18 בינואר 1612, הנושא את השם: Breve a Felipe III para que os christãos novos ate ao 7 grau não pudessem ter Dignidade Ecclesiástica B. N. Ajuda. Ms 50–v–37, fols. 467–468.

65 עיין: מסכת, עמ' 24ב.

הוצע פיתרון פוליטי כלכלי לבעיה, תחת הכותרת: 'התרייצאה תמורת כסף'. ואילו במסכת מדגיש המחבר את הגורם הדתי-החינוכי: הנזק שנגרם למלכות מהחזקתם בכוח של אנוסים 'מתייהדים'.

המחבר מציין פיתרונות אחדים ל'בעיית האנוסים', שהועלו בפורטוגאל באותם ימים. הוא מתייחס אליהם, מותח עליהם ביקורת, ומציג את עמדתו, כאשר לנגד עיניו עומדת מטרה אחת: להשמיט את הבסיס החוקי ואת הלגיטימיות החברתית מתחת רגלי ה'מתייהדים'. הפיתרונות שהוא ציין הם: מחילה וכפרת עוונות, יציאת האנוסים או גרושם, חרם חברתי ופעולות האינקוויזיציה. דרכו שלו מורכבת, אך כוונתו הכללית היא לרפא את החברה מהנגע היהודי-האנוסי.

במהלך המאה הט"ז נהגו סופרים פורטוגאליים, כגון ז'ואן די בארוס (1496–1570)⁶⁶ ואמאדור אראיס (1515–1600), לתאר ניגודים חברתיים בטרמינולוגיה דתית של שכר ועונש. מחבר המסכת שלפנינו נקט לשון דומה. לפי שיטתם, הנוצרים הפורטוגאליים (גורם פנימי) מקבלים עונש אלוהי על חטאיהם (סיבה למחלה), באמצעות יהודים ואנוסים (גורם חיצוני). כתוצאה מכך חייבת החברה לחפש פיתרונות (תרופות) למחלתה, כשהמטרה היא יציבות חברתית. החברה הפורטוגאלית הניחה אפוא, שהאנוסים גורמים ל'סבלה'. המסקנה המתבקשת היא, שהחברה תנסה 'לחסל' את האנוס (מקור הסבל), או לכל הפחות להגבילו ולהפלותו. בדיוני וליאדולידי ובמסכת הפורטוגאלית לא הוצע מעולם 'לחסל' את האנוסים ממש. ברם, המציאות ההיסטורית מוכיחה את ההפך הגמור: מוסד האינקוויזיציה רדף ללא הרף את האנוסים ופעל נגדם באלימות, עד כדי חיסולם.

נשאלת אפוא השאלה, כיצד השפיעו הדיונים של מועצת המלכות בווליאדולידי, או החיבורים נגד האנוסים, על חיייהם של האנוסים? תשובה לשאלה זו מחייבת מחקר מעמיק, אך דומה שאנוסי פורטוגאל המשיכו לקיים אורח חיים יהודי, כל אחד בדרכו שלו, עד כמה שניתן היה לעשות זאת במציאות הקשה שבה הם היו נתונים, וחיבורנו מצביע על כך. הדעות השונות ביחס ליציאה מן המלכות, למחילה, לגרושים ולהגליות, מעידות כמאה עדים שהבעיה נותרה בעינה חרף כל הניסיונות לפותרה. החברה הנוצרית בפורטוגאל לא ידעה כיצד להתמודד עם 'שאלת האנוסים', והפיתרונות השונים אף החרפו את הבעיה.

66 ראה: ר' פיינגולד, 'אפולוגטיקה ופולמוס בפורטוגאל: יהודים ויהדות בכתבי ז'ואן די בארוס – 1531–1543', עבודה לשם קבלת התואר מוסמך של האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ג (בהדרכתו של פרופ' ח' ביינארט).

נספח

מבנה המסכת וקטעים נבחרים

א. מבנה המסכת

מבוא קצר

חלק א – דרכים קלות: (1) הענקת חנינות כלליות. (2) הפסקת הדיפרנציאציה בין אנוסים לנוצרים ותיקים. (3) קיום נישואי תערובת בין אנוסים לנוצרים ותיקים. (4) הפרדת השכונות של נוצרים ותיקים ואנוסים.

חלק ב – דרכים קשות: (1) גרוש כללי של אנוסים. (2) גרוש חלקי של אנוסים. (3) הגליה והסגר של אנוסים בקולוניות ובמושבות תחת פיקוח האינקוויזיציה. (4) הטלת חרם תרבותי-חברתי. (5) איסור על לימודים וטוראה, רכישת מקצוע, וכו'. (6) הוכחת טוהר הדם.

חלק ג – דרכים מתונות/אפשריות: (1) פתיחת שערים לבריחת אנוסים, אך בלי לקחת את רכושם. (2) אחזקת אינקוויזיציה עם שערים פתוחים. (3) הגליית אנוסים המשוכנעים ביהדותם אל המושבות. (4) הגליית אנוסים שנדונו ב'אוטו־די־פי' ונמצאו חשודים באמונה. (5) לשפוט ולהטיל עונשים על אנוסים המלמדים יהדות לאחרים. (6) למנוע מהאנוסים לקבל מישירות כנסייתיות, אם לא יוכיחו את 'טהרת דמם' חמישה עד שבעה דורות לאחור.

ב. דרכים קלות – קטעים נבחרים

1. מתן חנינה לאנוסים (עמ' 22–3א)

O primeiro meyo he hũ perdão geral dado por sua Sanctidade e por sua Magestade a toda a gente da nação, em qualquer estado que esteja; os que tem esta opinião fundaose em dizer que por esta via entrarão os christãos novos em sy começando nova vida, e pondose em differente reputação, e ajuntão, que desta maneira se atalhara o incendio e danno, com que todos se vão perdendo com darem hũs nos outros, e depois dizerem que o fizerão só por medo, cõ desejo de conservar a vida.

2. ביטול ההבחנה בין נוצרי גמור לבין נוצרי חדש (עמ' 3א–5ב)

O segundo meyo he tirarse toda a distinção, que ha de Christão velho e Christão novo, e ordenar, que todos sejam tratados com igualdade nos foros, e nos officios e beneficios,

sem se levar olho em mais, que nos merecimentos de cada pessoa sem outra alguma cõsideração, os que tem esta opinião por boa, fundaona em quatro razoes. A primeira he dizerem que os Cõcilios antigos mandão que na Republica christãa não haja nenhũ genero de destinação entre os christãos antigos, e aquelles, que de novo se convertem do judaismo, só por elles, ou seus avos terem sido judeos... A segunda he dizerem, que tirandose esta destinação, com facilidade se acabara o nome de christãos novos, e se esqueceram elles pello discurso do tempo e do sangue de que procedem, e he a causa de se quererem conservar no que seus antepassados forão. A terceira e dizerem, que tem per sy a experiencia, que se acha nas outras nações, porque como as outras nações não fizerão distinção dos judeos, que nos seus Reynos se converterão todos os de novo[s] convertidos, se confundirão com os outros Christãos, de maneira que não ha vestigio, nem das pessoas da nação, nem da religião, que seus antepassados tiverão. A quarta razão he dizerem, que esta divisão tras odio e emulação, e vem a parar por remate em os homens da nação se unirẽ mais entre sy cõtra os Christãos velhos, e ficarẽ mais dispostos para seguirem distincta doctrina e se infecionarem com aquelles que podem estar errados.

3. נישואי תערובת בין נוצרים גמורים לנוצרים חדשים (עמ' 47-48)

O terceiro remedio he, convidar sua Magestade aos christãos novos com privilegios, para que se casẽ, e se unão por matrimonio com os christãos velhos, e ainda mandar expressamente, que nenhũ christão novo caze com christãa nova, para que todos em consequencia se quizerem casar, fiquẽ obrigados a se misturar com os christãos antigos: os que tem esta opinião fundaose em duas cousas: a primera he, dizerem que muitos Concilios ordenarão, que os christãos de novo convertidos se misturassem per matrimonio com os christãos antigos para maior união e confirmação... A segunda he dizerẽ que desta maneira em poucos annos se irão extinguindo o nome e a differença de christãos novos, e se vira a perder a memoria desta distinção, que fomenta o odio, cõ q os christãos novos e christãos velhos, se encontrão, e faz, q os christãos novos tenham particular inclinação a crença daquelles, de quem descendem.

4. הפרדת שכונות בין נוצרים לנוצרים חדשים (עמ' 47-48)

O quarto meyo he dar sua Magestade liberdade de consciencia as pessõas da nação, na forma q se costuma em Roma, Ferrara Pisa, e outras cidades de Italia com distinção de chapeo que tragão, e distinção de bairro em que morem. Os que aprovão este meyo fundaose em duas cousas. A primeira he dizerem, que sempre he lícito, havendo justa

causa, permittir nas Republicas e Cidades christãas, Iudeos, que vivão em sua crença e ceremonias, por não terem cousa alguma contra direito natural... A segunda he dizerem, que desta maneira se apartaram os maos christãos dos bõs, deixandoos sem perigo de se perverterem com sua conversão, e ficando fora de ocasião, que tem, vivendo entre nos, para cometerem continuos sacrilegios, e desordes no uzo dos Sacramentos, e cousas sagradas, em quanto andão em foro de Christãos Fingidos.

ג. דרכים קשות – קטעים נבחרים

1. גרוש כללי של אנוסים (עמ' 8)

O primeiro meyo he expulsão universal de todos os christãos novos de qualquer qualidade e q se jão, porq achandose ainda em pessoas, que não tem mais q hua pequena parte do sangue Hebreo, fica resultando cõtra toda a nação hũa presumpção universal, que basta para justificar tudo o q nesta materia se fizer da mesma maneira que se justifica a guerra, que se faz contra hũa Cidade, e Republica culpada, ainda q seja a ventura de padecerem algũs innocentes. Os que tem esta opinião pretendẽ mostrar a necessidade deste meyo, comprovar que não ha nenhum outro remedio para acudir a esta gête, e purificar o Reyno, senão acabar de hũa vez, e cortar a raiz por inteiro, para que não torne a reverdecer o troco, e para se evitarẽ os inconvenientes espirituales e temporaes, que de esta expulsão universal se podem seguir, apontão algũas particularidades, que se devem guardar.

2. גרוש חלקי של אנוסים (עמ' 12-112)

O segundo meyo he hũa expulsão não universal de todos os christãos novos, em qualquer grao que forem, mas particular e limitada de todos os christãos novos inteiros, porque fazedose computação pelos roys, q se fizerão no lançamẽto do serviço feito a Sua Magestade no tempo do ultimo perdão, as familias de homẽs puramente christãos novos, não passam de seis mil no Reyno de Portugal. Os que tem esta opinião fundao-se em tres razões: A primeira he dizerem, que fazẽdo-se a expulsão só dos christãos novos inteiros, fica a execução sem a violencia que se representa no primeiro meyo. A segunda he dizerem, que a raiz deste mal esta nestes christãos novos puros, e que postos estes fora, fica o mal mais fácil de curar naquelles, q tem algua parte de christãos velhos. A terceira he dizerem, q he lanço forçado aliviar o Reyno desta gête para q seja menos, e q não ha outro nenhũ remedio para esta aliviação, senão deitar os christãos novos que não tem parte nenhũa de christãos velhos.

3. הגליה למושבות בפיקוח האינקוויזיציה (עמ' 12-14ב)

O terceiro meyo he mandar sua Magestade por toda a gête da nação Hebreia em colonias nossas fora deste Reyno cõ presidios, e Inquisições alevatadas e sustentadas a cõta dos christãos novos. Os q̄ tem este parecer allegão por elle duas razões: A primeira he dizerem, q̄ desta maneira se evitão todos os inconveniêtes e razões q̄ no discurso acima se apõtaraõ. A segûda he dizerem, q̄ por esta via fica o Reyno das portas a dêtro purificado, e sê perigo de se pegar o judaismo nos christãos velhos, e se inficionarem mais as familias...

4. חרם על האנוסים הפורטוגאליים (עמ' 14-15ב)

O quarto meyo he, abater todos os christãos novos, mandando sua Magestade por hũa via, q̄ nenhu christão novo possa ne estudar latim, nem professar sciencia algũa, nê ser mestre, nê advogado, nem médico, neurgião, nem mercador, nem contratador, nem rendeiro, nem corretor, ne piloto, nem mestre, ne official público de qualquer qualidade q̄ seja, ne criado de pessoa constituída em título ou dignidade, e q̄ todos fiquê sem nenhũ genero de foro. E mandando sua Sanctidade por outra, q̄ nenhũ christão novo possa ser ne Religioso, nem Clerigo, ne Beneficiado: e que todos q̄ já o são, fiquem no grao em q̄ estão, sem mais serem promovidos, e q̄ todo lhe sejão tiradas as prelazias, beneficios e pensões q̄ tiverem, deixado lhe somente hũa congrua sustentação, com q̄ possam viver limitadamente. Os que tem esta opinião fundao-se em duas razões: A primeira he dizerem q̄, procedendo-se nesta forma cõ os christãos novos, elles terão por melhor partido sahirese deste Reyno, e ficarmos nos remediados sem os escrúpulos e inconvenientes q̄ pode haver na expulsão violenta de que acima se tratou. A segunda he dizerem, que este Reyno padesse gravissima opressão e afronta em os christãos novos terem occupado o melhor delle nos lugares, prebendas, officios, e beneficios e utilidades temporaes, e que humilhando-os, ficarão em melhor disposição do que agora tem para se sogeitarem a verdade de nossa sagrada Religião.

5. איסור נישואי תערובת (עמ' 15-16ב)

O quinto meyo he pedir sua Magestade ao Summo Pontifice, q̄ institua inhabilidade para os christãos novos casarê com christãas velhas, e para os christãos velhos casarê co as christãas novas, de maneira que haja impedimento dirimente, e o matrimonio fique nullo. Os que tem este parecer fundao-se em duas razões: A primeira he dizerem q̄ desta maneira se remediara o augmento com q̄ o judaismo vay entrando pelas familias dos christãos velhos, e pervertendo insensivelmente a parte sam do Reyno, como

mostra a experiencia, pois vemos q̄ nos autos passados sahirao cōdenados por judeus homens quasi todos christãos velhos cō hũa oitava parte de sangue da nação, e ainda menos. A segunda he dizerem, que desta maneira se ficara tendo por mais vil e infame a gente da nação neste Reyno para os christãos velhos se resguardarem melhor de sua conversação e costumes, pois em realidade são judeos ocultos, e infieis em muito grande parte, e devem ser evitados como a Igreja determina...

ד. דרכים בינוניות – קטעים נבחרים

1. פתיחת שערי המלכות לעזיבתם של אנוסים (עמ’ 16–18ב)

O primeiro meyo aprovado he abrir a porta a esta gente da nação, e tirar sua Magestade a prohibição q̄ ha para os christãos novos se ire fora deste Reyno, e isto cō tal limitação q̄ indo para fora de Hespanha não possão levar nem dinheiro, nem ouro, nẽ prata algua, e q̄ so possão levar fazenda empregada em mercadorias, e dinheiro por letra. Este remedio he muy cōveniẽte para aliviar o Reyno...

2. אחזקת אינקוויזיציה (עמ’ 18–19ב)

O segundo meyo approved he ter sempre a Inquisição a porta aberta com perdão inteiro, e reconciliação secreta para todos aquelles que se vierem accusar sem estarem denunciados, ainda que se não recorrá a sua Magestade, ficando tudo no poder ordinario dos mesmos Inquisidores. E este meyo tem muita conveniencia...

3. הגליה למושבות למשוכנעים ביהדותם (עמ’ 19–21ב)

O terceiro remedio approved he, desterrar para fora do Reyno e terras sogeitas as Corôas de sua Magestade, todos aquelles q̄ forem convecidos de judaismo, e julgados por apostatas de nossa sancta Fe, como se mostrou q̄ convinha e era necessario em hum papel impresso q̄ se mādou a sua Magestade em outra occasião...

4. הגליה למושבות לנידונים ב’אוטו־די־פי’ (עמ’ 21–23א)

O quarto meyo approved he, serem desterrados na messma forma, todos os christãos novos q̄ sahirem nos autos julgados por vehemente sospeitos na Fe. Este remedio ainda q̄ pareça riguroso, esta fundado em muita equidade e justiça...

5. משפט אינקוויזיציה למורי האנוסים (עמ' 23א-23ב)

O quinto meyo approvedo he, serem julgados e condenados por dogmatistas todos aquellos que forem convecidos de ensinarem o judaismo a outros, ainda que sejam seus proprios filhos. Este remedio he hũ dos mais efficazes que nesta materia se representão...

6. למנוע קבלת אנוסים למישרות ולדרוש הוכחת 'טוהר הדם' (עמ' 23ב-24א)

O sexto meyo approvedo he conformarse sua Magestade de algũa maneira nas cousas políticas com a limitação que puzerão os Summos Pontífices Clemente Octavo e Paulo Quinto quando mandarão, que nenhũ christão novo podesse ter beneficio curado e dignidade, até a quinta e sétima geração, e passado o séptimo grao parasse este rigor, porque a conveniencia pede q os principes seculares se coformem em semelhantes cousas com os principes ecclesiasticos, a quem dereitamente pertencem os negocios da Fe, e que sua Magestade em consequencia de privilegio de christãos velhos aquellos que passando do quinto ou séptimo grao depois do primeiro convertido provarem legítimamente, que nunca em sua geração houve pessoa comprehendida de judaismo e apostasia, e que os taes sejam admittidos aos officios e beneficios ordinarios sem impedimento, tirando nos tribunaes e officios da Inquisição, porque estes convem ficarem sempre purificados sem exceição pelas razões que logo a vista se alcanção sem largos discursos...